

Eleştirel Düşünmeye Eleştirel Bir Yaklaşım

*Bakhadir Musametov
Bağımsız Araştırmacı/Özbekistan

Özet

Eleştirel düşünme teşvik edilirken bu düşünme tarzının da aslında eleştirel olarak düşünülmesi gereken bir şey olduğu genellikle unutulur. Eleştirel düşünmenin tanımlarını oluşturan yöntemlerin bağlam-bağımlı olduğu gerçeği, herhangi bir eleştirinin uygun zaman ve yerde yapılması gerektiğini göstermektedir. Zira eleştirel düşünme yapıcı bir güç olmak dışında erken aşamada uygulanırsa, yani öğrenmeksizin, problemi ilk önce ayrıntılı bir şekilde anlamaksızın düşünülürse, yıkıcı bir güce de dönüşebilir. Bu nedenle son zamanlarda konuyla ilgili araştırmalarda duygusal bağları zayıflatan eleştirel düşünmenin değil, uyumlu bir bağlamdaki insanî düşünmenin teşvik edilmesi gerektiği öne sürülmektedir. Çünkü eleştirel beceriler ancak uyumlu gelişime katkıda bulunursa geliştirilmelidir, yani duygusal bağlar üzerine kuruluyorsa, gelişmeye yol açması açısından etkili olabilir. Böylelikle çalışmamızda eleştirel düşünmenin kendisine bir anlamda eleştirel bir şekilde yaklaşılması gerektiği görüşü ileri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Düşünmenin Eleştirisi, Bağlam-Bağımlılık, İnsanî Düşünme.

Eleştirel Düşünmeye Eleştirel Bir Yaklaşım

Abstract

While critical thinking is encouraged, it is often forgotten that this way of thinking is actually something to be considered critically. The fact that the methods that make up the definitions of critical thinking are context-dependent suggests that any criticism must be made at the appropriate time and place. Because, apart from being a constructive force, critical thinking can also turn into a destructive force if it is applied at an early stage, that is, if it is thought through without learning, without first understanding the problem in detail. For this reason, it has been suggested in recent studies that human thinking in a harmonious context should be encouraged, not critical thinking that weakens emotional bonds. Because critical skills should only be developed if they contribute to harmonious development, that is, if they are built on emotional bonds, they can be effective in leading to development. Thus, in our study, it will be argued that critical thinking itself should be approached in a critical way..

Keywords: Criticism Of Critical Thinking, Context-Dependence, Human Thinking.

1. Giriş

Eleştirel düşünme (bundan sonra – ED) üzerine araştırma yapan pek çok uzman, ED’yi kazanılması gereken genel akıl yürütme becerileri ve geliştirilmesi gereken özellikler olarak anlamaktadırlar. Ayrıca eleştirel düşünürün ilgili konu hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmasını ve uygulanabilir çözümler önerebilmesini beklerler. Onların çoğunluğu, bir yandan ED’nin

hayatımızdaki neredeyse tüm konulara uygulanması ve hiçbir şeyin ED’den muaf tutulmaması gerektiği konusunda hemfikirdirler, ancak öte yandan ED’nin unsurlarının tam olarak nelerden oluştuğu, özellikle duygunun ED unsurları arasında yer alıp almaması konusunda anlaşmazlık içindedirler. Mok ve Yuen, onların ED anlayışlarının, eleştirilmesi gereken meselenin “aporetik boyut”undan habersiz ve böylece bağlama duyarsız olduğunu öne sürmektedirler (Mok ve Yuen, 2016: 41-42). Bu nedenle onlar, ED’yi öğrenenlerin özellikle eleştirmesi gereken siyasi aktörleri, ekonomik ideolojileri, geleneksel inançları ve siyasi kurumları tam olarak belirleyememektedirler. Bunun dışında, günümüzde artık müstakil bir literatür haline gelen ED araştırmaları sonucunda ED’nin tanımlarının ve tanımlarını oluşturan unsurlarının sayısı öyle çoğaldı ki neticede saçma olmayan herhangi bir düşünme tarzı ED diye nitelenebilecek hale geldi. Bu da bir anlamda “tanım enflasyonu” diyebileceğimiz bir soruna yol açmıştır. Yukarıdaki tüm hususları dikkate alarak bu çalışmada ED araştırmacılarının, ED’yi teşvik ederken ED’nin kendisinin de eleştirel olarak düşünülmesi gereken bir şey olduğunu genellikle unuttukları ve böylece ED kavramının gerektiğinden fazla abartılmaması gerektiği görüşü ileri sürülecektir.

2. ED ve Duygu

ED’den bahsedilirken duygunun genellikle onun unsurlarına dâhil edilmemesi gerektiği öne sürülür. Örnek olarak, Ruggiero, duygunun hissi veya arzuyu yansıtan öznel bir yanıt olup genellikle bilinçli bir zihinsel eylemden ziyade kendiliğinden otomatik olarak ortaya çıktığını ve dikkatimizi düşünmemiz gereken konulara yönlendirmede faydalı olduğunu belirtmektedir. Ona göre duygu, aynı zamanda zor zihinsel görevleri tamamlamak için gerekli olan coşku ve bağlılığı da sağlayabilir, ancak asla güvenilmez olduğu için düşünmenin yerine geçemez (Ruggiero, 2012: 19). Ruggiero, duygunun aksine düşünmenin, bir sorunu çözmek, karar vermek veya anlamak için gerçekleştirilen bilinçli bir zihinsel süreç olduğunu ve duygunun kendini ifade etmekten başka bir amacı yokken, düşünmenin kendisinin ötesinde bilgiye veya eyleme yöneleceğini ileri sürer. Ancak bu, düşünmenin yanılmaz olduğu anlamına da gelmez. Ruggiero, tüm eksikliklerine rağmen, düşünmenin, biz insanların sahip olduğu en güvenilir eylem kılavuzu olduğu kanaatinde. O, duygu ve düşünme arasındaki ilişkiyi özetleyerek, duygulara güvenilmeden önce onların test edilmesi gerektiği ve onları test etmenin en makul ve güvenilir yolunun ise düşünme olduğunu söylemektedir. Ruggiero’nun düşünmenin yansıtıcı, yaratıcı ve eleştirel gibi üç kategorisinin olduğunu belirtmesi, onun duygunun ED’nin zıddı olduğunu düşündüğünü ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Ruggiero, düşünmenin ürünü ve dikkatli akıl yürütme yoluyla varılan sonuçlar olan yargıları anlatırken duyguları kendiliğinden olan ve bilinçsiz diye tanımlamaktadır (Ruggiero, 2012: 192). Böylelikle felsefede, özellikle tartışma teorisinde, genellikle duygu, iyi bir akıl yürütmede yersiz kabul edilmiştir.

Ancak duygunun da akıl ile yan yana olarak temsil edilmesi gerektiği son zamanlarda araştırmacıların çoğu tarafından ileri sürülmektedir. Örnek olarak, Gilbert ve Linker gibi teorisyenler, duygunun akıl yürütme ve münakaşa içindeki meşruiyetini kabul ederek, akla ve iyi muhakemeye engel olan standart duygu kavramına karşı olduklarını ileri sürmektedirler. Onlara göre, duygu, aklın yerini alan bir yanıtın ziyade, akıl yürütmenin meşru bir parçası olarak kabul edilmelidir. Bir yandan korku ve öfke, düşünceli değerlendirmeyi zorlaştıracak ve yargıyı bulanıklaştıracak ölçüde tetiklenebilirken, diğer yandan korku ve öfke garanti edilebilir ve pratik akıl yürütmede etkili rol oynayabilir (Gilbert, 2004, Linker, 2015). Howell’e göre sadece yanıtları

tespit edip haykırmak ve başkalarına da aynı şeyi yapmayı öğretmek yerine, duygunun potansiyelini ve yaşanmış deneyimlerin gerçeklerini akla giden bir yol olarak (yani zihni alternatif düşünme yollarını düşünmeye açmanın bir yolu olarak) kullanmamız gerekmektedir (Bowell, 2018: 170). Zira eğitimin asıl amacı, insanları sadece tartışmaları kazanmada ve haklı olduklarını “kanıtlamada” iyi kılmak değildir. Ayrıca insanların duygularını eğitmeyi de düşünmeliyiz. Kamil insan olmak aynı zamanda kendini başkalarının yerine koyabilmek, onların ne hissettiklerini anlamak ve diğer insanların ihtiyaç ve arzularına sempati duymayı da gerektirir.

Haber’e göre duygusal, sezgisel ve akıl yürütme becerilerimizi dengeleyerek makinelerden değil, insanlardan oluşan bir dünyada akıl yürütmeyi etkili bir şekilde uygulayabiliriz (Haber, 2020: 167). Ancak Haber’in ileri sürdüğü gibi duygu ve akıl arasında bir dengenin sağlanması her zaman mümkün müdür? Duygu ve akıl arasında bir denge kurabilme, ED’nin günümüzde karşı karşıya olduğu en ciddi zorluklardan biridir. Toplum içinde ve toplumla sürekli etkileşim içinde olan bireyler olarak parlak bir ED becerisi göstermemiz belki mümkündür, ancak yakınlarımızın hepsinden aynı şeyi beklememiz imkânsızdır. Bu nedenle kimi zaman çeşitli nedenlerle yakın insanlarla aramızdaki ilişkiyi korumak için ED becerilerimizi bilinçli olarak feda etmek ve geri adım atmak zorundayız, yani duygularımız ve aklımız arasındaki dengeyi bilinçli olarak bozmak zorundayız (Musametov, 2021: 99).

3. Tanım “Enflasyonu”

Belirtildiği üzere ED araştırmaları, günümüzde artık ayrı bir literatür haline gelmiştir. Bu araştırmalar sonucunda ED’nin tanımlarının, tanımlarını oluşturan unsurlarının sayısı o kadar çoğaldı ki neticede saçma olmayan herhangi bir düşünme tarzı ED diye nitelenebilecek hale geldi. Onların bazılarını ele alırsak:

- Problemlerin çözümü için uygun araçlar bulma,
- Bir durum hakkında bir karara varmak için kullanılacak bir yöntem,
- Doğru ve yanlış ayırmak,
- Bireyin, çevreyi algılamak, fırsatları ve potansiyel tehlikeleri fark etmek için yenilikçi fikirler üreterek zihnini aktif olarak kullanabilmesidir.

Elbette ki ED, tek başına bunlardan birine indirgenemez (Türer, 2018: 42). Ayrıca unutmayalım ki ED, çok biçimli bir beceridir ve bir sorunu çözme veya bir karara varma konusunda yardımcı olabilecek çok sayıda yöntem bulunmaktadır. Bailin ve diğerlerine göre hangi adımların uygun olduğu, hem sorunun doğasına hem de bağlamına göre belirlenir, yani bu yöntemler bağlam-bağımlıdır. Aynı problem çözme adımları dizisi, hem başarısız bir ilişkiyi onarmak hem de örneğin, bir iç savaşı onarmak için yararlı bir şekilde uygulanamaz. Bu iki durumu da “sorun” olarak belirlemek, her durumda ne yapılması gerektiğine karar verirken dikkate alınması gereken çok farklı faktörleri maskeler. Problemlerin ve problem bağlamlarının çeşitliliği göz önüne alındığında, problem çözme veya karar vermeyle ilgili adımların herhangi bir açıklaması ya büyük ölçüde yararsız olacak kadar belirsiz olacaktır ya da belirli bir sorun veya karar sınıfının ötesinde çok az genellenebilirlikleri olacak kadar çok özel olacaktır. Önemli ölçüde, bir sorunu çözmeye ne yapmamız gerektiği, belirli bir durumda çözümün başarılı olması için karşılanması gereken standartlar tarafından belirlenir. Bailin ve diğerleri, bir hükümetin uluslararası bir müdahaleye katılması gerekip gerekmediğine karar verirken dürüstlüğüne gerekebileceğini, ancak çoğu zaman

birçok masumun yaşamları üzerindeki etkiyi ve çok büyük ekonomik etkilerinin de göz önünde bulundurmayı içerdiğini söylemektedirler. Çeşitli karar verme modellerini takip etmek, en başta kişisel soruna ya da en başta uluslararası soruna yol açan kendini aldatmayı rasyonalize etmek için bir fırsat olabilir. Açık fikirliliği beslemek, bu durumu onarmak için gereken tek adım olabilir. Elbette ki genel prosedürler hakkında öğretmenin ED'yi teşvik etmenin tamamen uygunsuz bir yolu olduğu iddia edilemez. Bunun yerine, herhangi bir prosedürün etkililiğinin, öğrencilerin iyi düşünme için ilgili standartları karşılamalarına yardımcı olmadaki etkinliğine bağlı olduğunu vurgulamak gerekmektedir. İyi düşünmeyi öğrenmek ile belirli işlemleri gerçekleştirmek arasında doğal veya son derece güvenilir bağlantılar yoktur. Başka bir deyişle, düşünmede artan yetkinliği harekete geçiren şey, önceden programlanmış, sözde genelleştirilebilir prosedürleri öğrenmek değil, belirli bir bağlamda uygun bir hamleyi yargılamak için standartlara daha fazla hâkim olmaktır (Bailin ve diğ., 1999: 279).

Böylece ED'nin tanımlarını oluşturan çeşitli yöntemlerin bağlam-bağımlı olduğu gerçeği, aslında çok farklı yorumlanabilir ve bir nevi bazı özel durumlarda ayıp diye kabul ettiğimiz bazı davranış biçimlerinin de ED'nin unsurlarına dâhil edilmesine yol açabilmektedir.

4. ED yerine İnsanî Düşünme

Doddington, eğitimsel amaçlarda rasyonel özerkliğe yapılan vurgunun, bir müfredat ve ED'de belirli standartların elde edilmesini bir öncelik olarak vurgulayan zımni bir kişilik görüşü ile sonuçlandığını belirtmektedir. Ona göre bazıları için bu öncelik, ED'nin toplumun kendisi için merkezi bir değere sahip olduğu önerisiyle eğitimin ötesine geçer. ED, genel olarak, yorumlarımızdan çıkardığımız sonuçların sağlam olması için her türlü durumu veya bilgiyi analiz etmemize ve anlamlandırmamıza veya yorumlamamıza yardımcı olan bir tür mantıksal düşünme olarak görülür. Ancak Doddington, ED'nin kişilik eğitiminin ve gelişen bir yaşamın merkezinde yer alması gerektiği yönündeki üstü kapalı bir iddianın rahatsız edici olduğu kanaatinde. Bu nedenle ED tartışmasıyla ilgili olan ve rasyonel düşünmenin merkeziliğine ilişkin hâkim görüşlere karşıtlık sunabilecek, insanların dünyayla nasıl ilişki kurması gerektiğine dair bazı alternatif görüşlerin de ortaya çıkması doğaldır (Doddington, 2007: 449).

Doddington, şahsiyet eğitimi için önemli olabilecek alternatif düşünme yolları önermek için Husserl ve Heidegger gibi düşünürlerin çalışmalarını kullanır. Doddington'a göre bu iki düşünür, mantıksal ayrımların yapılabileceği yerlerde, diğer insanlara ve dünyaya yönelik daha düşünceli, açık, hatta sevgi dolu bir yönelim lehine rasyonel bir vurgunun önemini azaltan bir düşünme biçimine işaret eder. Hayata tamamen şekillendirilmiş ve duylarda boğulmuş olarak başlarız ve bundan dikkatli nesnellığe doğru ilerlememiz gerektiği varsayımı, eğitim görüşümüze derinden yerleşmiştir. Bu, eğitimin ele alması gereken kişiliğin tüm zenginliğinin inkârı hâline gelmiş gibi görünmektedir. Eleştirel analizin gücünü ortaya koymadan deneyimlerimizin tadına varma ve bilinçli olarak kavramsallaştırma becerisi, neyin iyi olduğunu yargılamak için kullandığımız ölçütler arasında şahsiyet ve iyilik duygumuzu geliştirmeyi içeriyorsa, "iyi" düşünme olarak nitelendirilebilir. Doddington, bu bakış açısının "eleştirel" düşünmenin tersine "insanî" olarak yeniden adlandırılarak bu dengenin düzeltilmesi gerektiğini, böylece insanî düşünmenin, dünyayla, diğer insanlarla ve hatta kendimizle güçlü, sağlam temelli ilişkiler kurabileceğimiz bir temel olarak savunulabileceğini söylemektedir. Bu durumda ED, dünyaya ve yaşam tarzımıza yönelimimizin

esas temeli olmaktan ziyade, uygun olduğunda kullanılacak bir ziyet hâline gelecektir. Eğitim, olmamız gereken şahsiyet türlerine hitap edecekse, duyu, algı ve somutlaşmış insanî düşünmenin zenginliğini ve önceliğini tam olarak kabul eden ve zevk veren bir müfredata ihtiyacımız var. Bütün bu özellikler ED'ye dâhil edilemez. Bunun aksine, nasıl var olduğumuza ve insan olduğumuza dair bu temel duygu temeliyle bağlantılı eğitime ihtiyacımız var. Doddington, düşünen bir insanı eğitmenin, onu ED konusunda eğitmekle ilgili olamayacağını ve olmaması gerektiğini göstermeye çalışır. Bu durumda yalnızca rasyonel temelli ED kapasitesini geliştiren kişiye değil, bütün olarak bir şahsiyete saygı göstermiş olacağımızı düşünmektedir (Doddington, 2007: 458-459).

Sonuç

Çalışmamızda halihazırda baskın olan ED kavramının eleştiriyi evrensel olarak uygulanabilir bir yönteme indirgemesinin yanlış olduğunu ve onun eleştirel olmayan bir şekilde yalnızca bir araç olarak çerçeveslendiğinde gerileyeceğini göstermeye çalıştık. Anlaşıldığı gibi, herhangi bir eleştiri uygun zaman ve yerde yapılmalı ve erken bir aşamada uygulanmamalıdır, yani öğrenmeden düşünmemelidir. Özellikle gençler, olasılıkları iyice kavrayınca, neyin önemli olup olmadığını kendi kendilerine çözmeye, farklı yararları dengelemeye ve çağdaş dünya üzerindeki etkileri hakkında düşünmeye çalışabilirler. Ancak, ne tür şeylerin gerçekten değerli olduğunu anlamadan eleştirmeye teşvik edilirse, her türlü iyi yaşam olasılığına olan inançlarını yitirebilirler. Çaba ilk önce problemi değerlendirmekten ziyade anlamaya yönelik olmalıdır. Bu nedenle eleştirileri teşvik ederken dikkatli olmalıyız. Çünkü onlar yapıcı değil, belki de tam tersine çok yıkıcı bir güç olabilir. Ayrıca eleştirel beceriler ancak uyumlu gelişime katkıda bulunurlarsa geliştirilmelidir, yani duygusal bağlar üzerine kuruluysa, gelişmeye yol açması açısından en etkili olabilir. Dolayısıyla, duygusal bağları zayıflatan ED değil, uyumlu bir bağlamdaki insanî düşünme teşvik edilmelidir.

Tanım “enfasyonu” bağlamında ED becerilerinin duruma göre çok farklı yorumlanabilme tehlikesinin de mevcut olduğunu belirttik. Bu yüzden tek başına bırakılan ED'nin sonuçları konusunda endişeli olmalıyız. Çünkü çoğu zaman düşmanlığa ve saldırganlığa dönüşerek gereksiz yere ilişkileri baltalayabilir. Dolayısıyla, öğretmenler empatik becerilerini geliştirmeksizin öğrencilerin ED'sini geliştirirlerse, bu olumsuz “beceriler” ahlâksız amaçlar için kullanılabilir.

Bir insan, en nihayetinde ED becerilerini parlak bir şekilde gösterebilir ve kariyer basamaklarını tırmanabilir, ancak aynı zamanda bazı temel aile problemlerini çözmeyi başaramayabilir. Üstelik, ne yazık ki, parlak bir ED sergilemesi bile vazifenin başarısını tam olarak garanti edemez. Böylece ED'ye yönelik yukarıdaki tüm eleştirileri hesaba katarak ED'nin aşırı derecede idealize edilmesine kuşkuyla yaklaşıyorum.

Kaynakça

Bailin, Sharon; Case, Roland; Combs, Jerrold R. & Daniels, Leroi B., “Common Misconceptions of Critical Thinking”, *Journal of Curriculum Studies* (1999) 31/3, s. 269-283. <https://doi.org/10.1080/002202799183124>

Bowell, Tracey, “Changing the world one premise at a time: argument, imagination and post-truth”, *Post-Truth, Fake News*, ed. M.A. Peters, S. Rider, M. Honan, T. Besley. Springer Singapore. 2018, s. 169-185.

Doddington, Christine, “Critical Thinking as a Source of Respect for Persons: A critique”, *Educational Philosophy and Theory* (August 2007) 39 (4), 449-459. <https://doi.org/10.1111/j.1469-5812.2007.00350.x>

Gilbert, Michael, “Emotion, argumentation and informal logic”, *Informal Logic* (2004) 24/3, 245-264.

Haber, Jonathan, *Critical Thinking*. Cambridge, MA & London: MIT Press, 2020.

Halves, Torn, (15 Eylül 2015), “The Critique of Critical Thinking”. <http://www.digitalcounterrevolution.co.uk/2015/the-critique-of-critical-thinking/>

Jimenez-Aleixandre, M.P., Puig, Blanca, “Argumentation, evidence evaluation and critical thinking”, *Second International Handbook of Science Education*, ed. B.J. Fraser. K. Tobin, C.J. McRobbie, 2012, s. 1001-1016.

Linker, Maureen, *Intellectual empathy: Critical thinking for social justice*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2015.

Mok, Francis KT, Yuen, Timothy WW, “A critical evaluation of the understanding of critical thinking by school teachers: The case of Hong Kong”, *Citizenship, Social and Economics Education* (2016) 15/1, 28-44. <https://doi.org/10.1177%2F2047173416652146>

Musametov, Bakhadir, Jonathan Haber’in *Critical Thinking* kitabı değerlendirmesi, *History and Philosophy of Logic*, 42/1 (2021), s. 97-99. <https://doi.org/10.1080/01445340.2021.1882784>

Ruggiero, Vincent Ryan, *Beyond Feelings: A Guide to Critical Thinking*. New York: McGraw-Hill, 2012.

Türer, Celal, “KAD Nasıl Bir Faaliyettir?: Yaşadığımız Hayata “İrfanı” Çağırarak”, 2. *Uluslararası Kritik Analitik Düşünme Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. İstanbul, 2018, s. 36-44.